

Ülkemiz ve Dünya Radyolojisine Katkılarıyla Dr. Esad Feyzi

Yeşim IŞIL ÜLMAN¹

Tarihi Bir Olay

"1896'da Askeri Tıbbiye Mektebi'nin Demirkapı'da bulunan Kimya Laboratuvarında, talebe asistanı olarak çalışıyordum. Bu kimyahane o zaman Vasil Naum ve Dr. Ali Rıza beyler gibi iki alim üstadın idaresi altında idi. Burada kimya derslerine ait tecrübelerden (deneylerden) başka, İstanbul'un birçok analizleri yapılırdı. Yağ, su, madensuları gibi maddelerin

tahlillerinden başka, adli tıbbı ait zehirlenme vakalarının analizleri de burada yapılırdı. Tabii ki iki büyükçe oda ile iki küçük kısımdan ibaret olan bu ahşap binada talebe çalışmazdı. Onun için asistan olarak ayrılan talebelerin büyük bir talihi vardı, denebilir. Herhalde benim üzerimde, isimlerini söylediğim iki pek ciddi bilim adamının yaptığı tesir çok büyük olmuştu. Benden iki sınıf yukarıda olan Esad Feyzi merhum da Fizik Laboratuvarı'nda talebe asistanı idi. Bir gün hiç unutmam, bu çok zeki arkadaş Kimya Laboratuvarı'na geldi. Elinde Fransızca bir tıbbi gazete vardı². Vasil Naum ve Ali Rıza üstaplara gösterdi. Müzakere (konuşmaları) çok canlı (heyecanlı) idi, ben de sokuldum. Okunan makale Röntgen'in

keşfine dairdi. Bunun nasıl yapılabileceğine ait malumat da vardı. Esad Feyzi, 'Aman Efendim, Fizik Laboratuvarında iyi bir Crookes tüpü ile güzel bir Rhumkoff bobini duruyor. Sizde kuvvetli bir elektrik pili bataryası var. Müsaade ederseniz bu reyonu (ışını) burada yapalım' dedi. Teklifi hemen kabul edildi. Ertesi günden itibaren kimya laboratuvarının küçük bir odasına tüp, bobin konmuş, umumiyetle mahzende saklanan elektrik pilleri bataryası da ortaya çıkarılmıştır. Esad Feyzi birkaç gün uğraştı. Pillerin mahlüllerini (çözeltilerini) yeniledi. Bobinin bazı yerlerini düzelitti. Tüpü münasip bir vaziyette tutacak bir istatif

¹ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D. 34098 Cerrahpaşa-Istanbul; yesimul@yahoo.com

² Esad Feyzi'nin yararlandığı yayın şudur: Prof. C.M.Gariël, "Les Recherches du Prof. Roentgen et la photographie à travers les corps opaques", *La Semaine Médicale*, Janvier 29, 1896: 41-43.

(dayanak) yaptı. Nihayet bobinden kâfi uzunlukta kıvılcım alınmaya başlandı. Bizde baryum platin siyanür yoktu. Floresans alınmadı. X ışınının fotoğraf camlarına tesiri ile çalışıldı. Bir cam birkaç kat kağıtla örtülü olarak masanın üstüne kondu. Tüp yerleştirildi. Camın üstüne de ben bir elimi koydum. Ne kadar durdum bilmiyorum. Herhalde bana uzun geldiğini hatırlıyorum. Bobin muntazam çalışmıyordu. Durmak, yeniden düzeltmek icap ediyordu. Nihayet zaman kâfi görüldü. Hemen koştuk, karanlık odaya tıkdık. Resmi developpe ettik. Türkiye’de X ışını ile ilk radyografi yapılmıştı! Elimin

kemikleri fark ediliyordu! Benim, o anda, uzun boylu, sevimli yüzlü, zeki gözlü Esad Feyzi için hissettiğim sevgi ve hayranlığı tasvir edemem. Sonra başka ellerin de resimleri alındı”³.

Mekteb-i Tıbbiye, 19. Yüzyıl ve X-ışınları

O yıllarda Avrupa’da bilim çevreleri X-ışınlarının W.Conrad Röntgen (1845-1923) tarafından keşfini heyecanla tartışmaktadır. Katı maddelere nüfuz edebilen ve içinden geçtiği nesnelere gölgelerini bir ekrana yansıtabilen bu ışınlarla ilk fotoğrafları da çeken Alman fizikçi, buluşunu 28 Aralık 1895’te Würzburg Tıp Akademisi’nde bilim dünyasına açıklamıştır. Yöntemin tıpta açacağı yeni ufuklar hemen fark edilerek, 1896 yılı başında İngiliz, Amerikan, Fransız bilim ve tıp dergilerinde bu konuyu ele alan makaleler yayınlanmıştır. Röntgen ışınları ile insan vücudunun radyografik görüntülerinin alınabilmesi, toplumda da büyük bir

³ Akil Muhtar Özden, “Doktor Esad Feyzi merhum, bizde X reyonu üzerine ilk araştırma”, *Ölümünün 45 inci Yıldönümünde İlk Röntgencimiz Esad Feyzi*, İstanbul 1946.

merak ve ilgi uyandırdığı için X ışınlarının keşfi popüler dergi ve gazetelere kadar yansımıştır⁴.

Yukarıda aktarılan ve 110 yıl önce, 1896 yılı başlarında, İstanbul’daki Tıp Fakültesi’nde gerçekleşen ve o zamanlar öğrenci olan Dr. Akil Muhtar Özden’in (1877-1923) tanıklığıyla anlatılan olay, ülkemiz açısından çok önemli bir gelişmenin ifadesidir. 19. yüzyıl, Türkiye için çeşitli cephelerde savaşlar, yenilgiler, salgın hastalıklar, göçlerle anılmakla birlikte, aynı zamanda, asrın başından itibaren modernleşme ve batılılaşma hedefi ile tıp ve sağlık alanında da önemli adımların atıldığı bir zaman dilimidir. Yeni açılmaya başlayan yüksek öğrenim kurumları, yenileşme ve batılılaşma hamlesinin önemli odakları kabul ediliyor ve olanaklar ölçüsünde kaynak tahsis edilerek, destekleniyordu. Bunlar içinde askeri alanda yenilgilerle baş edebilecek orduya hekim yetiştiren Mekteb-i Tıbbiye’nin ayrı bir yeri vardı. Bir ihtimalle fakülte kütüphanesinden yararlandığı ya da başka bir biçimde edindiği, *La Semaine Médicale*’deki bir tıp makalesinden, çok yeni bir buluş olan röntgen uygulamasını öğrenen genç hekim adayı Esad Feyzi, durumu önce hocalarına anlatıp onların desteğini alarak, fakültenin iki laboratuvarının imkânlarını kullanarak ilk röntgen cihazını kurmayı ve ilk radyografileri elde etmeyi başarmıştı. Bu başarı yurdumuzda tıp fakültesinde bağımsız bir radyoloji dalının kurulmasına kadar gidecek uzun ve ilginç bir serüvenin başlangıcıdır.

Genç Esad Feyzi

İstanbul Üsküdar’da doğumlu Kolağası Feyzi Ağa’nın oğludur . Esad Feyzi babasının görevi nedeniyle buldukları Gemlik, Pazarköy nahiyesine bağlı Gönenç köyünde 1874 yılında dünyaya gelmiştir. İstanbul’da Davutpaşa Askeri Rüştiyesini (ortaokul) ve Tıbbiye İdadisi’ni (lisesini) bitirerek, Tıp Fakültesi’ne (Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane) girer. Okul, o zamanlar Sarayburnu’nda, bugün askeri bölge içinde kalan Demirkapı’da faaliyet göstermektedir. Zeki ve çalışkan bir öğrenci olan Esad Feyzi, hocası İbrahim Lütfü Bey’in jeoloji ve mineroloji ders notlarını, Fransızca kaynaklardan yaptığı araştırmaları ile zenginleştirerek, *İlm-i Maadin* (Mineroloji, 80 sayfa) ve *İlmü’l Arz* (Jeoloji, 272 sayfa) isimleriyle resimli, iki cilt halinde 1893 yılında bastırılmış ve önsözünde kitabın hocasına vefa duygularını alçakgönüllülükle ifade etmiştir. Kitabı yeni kaynaklar ve bilgiler ekleyerek ve hocasının emeğini bir kere daha vurgulayarak 1898 yılında ikinci defa bastırmıştır⁵.

⁴ F. Garrison, *History of Medicine*, Philadelphia, 1929: 721-722.

⁵ *İlmü’l Arz ve’l Maadin* (1316) Bkz. N.Yıldırım, “Röntgen Şu’â’âtı ve tatbikat-ı tıbbiye ve cerrahiyesi”, *Tarih ve Toplum*, sayı 16, Nisan 1985, s. 70.

Bu esnada X ışınlarının tıp ve cerrahide açtığı yeni olanaklar tüm hekimlerin hızla dikkatini çekmiş, bir yüzyılın kapanıp yeni bir yüzyılın açıldığı o günlerde meydana gelen savaşlar, çeşitli ülkelerde röntgen ışınlarının savaş cerrahisinde yardımcı

bir görüntüleme tekniği olarak kullanılması düşünülmüştür. Almanya'da Prusya Kraliyet Ordusu hemen bir radyografi kursu açmıştır. Britanya Ordusu ilk X-ışınları cihazını Victoria Kraliyet Hastanesi'ne kurmuş ve Kasım 1896 itibarıyla ilk radyografları mezun etmeye başlamıştır. Habeşistan'da çıkan savaşta yaralanarak ülkelerine getirilen birkaç İtalyan askeri üzerinde, Albay Dr. Guiseppe Alvaro, Napoli Askeri Hastanesi'nde, 1896 Mayısında ilk radyolojik incelemeleri gerçekleştirmiş ve birkaç kurşun parçasını cerrahi müdahale ile çıkarmayı başarmıştır⁶(6). Bu deneme çok az sayıda hasta üzerinde ve savaş alanından çok uzakta yapılan radyolojik incelemelerdir. Batı ülkeleri bir yandan röntgen cihazları geliştirmeye çalışıp, hastanelere bunları yerleştirmekle uğraşırken, öte yandan da cihazların askeri cerrahide de denenmesi için fırsatları değerlendirmeye çalışmaktadırlar.

Türk-Yunan Savaşı (1897)

5. sınıf öğrencisi Esad Feyzi Bey de Tıbbiye'deki ilk başarılı girişiminden sonra 4. sınıf öğrencisi arkadaşı Rıfat Osman (Tosyalı, 1874-1933) ile birlikte çalışmalara devam etmiş, el, parmak, kol, para çantası, madeni para gibi cisimlerin X ışınlarıyla görüntülerini almayı başarmıştır. 1897 baharında patlak veren Türk-Yunan savaşı onlara geniş bir olanak sağlamıştır. Tesalya'daki cephede yaralanan Türk askerleri, trenlerle İstanbul'a getirilerek, kendileri için yaptırılmış Yıldız Askeri Hastane'ye yatırılmaktadırlar. Bu askerler üzerinde X-

⁶ Y.I.Ulman, G. Livadas, N. Yıldırım, The Pioneering Steps of Radiology in Turkey (1896-1923), *European Journal of Radiology*, 2005;55: 305.

ışınlarının tanı ve tedavi amacıyla kullanılması için, -aynı zamanda okul hocaları olan- Yıldız Hastanesi Başhekimisi Opr. Dr. Cemil Topuzlu (Paşa) (1866-1958)'ya bir dilekçe ile başvururlar. Tıbbiye'deki röntgen cihazının hastaneye taşınarak, yaralılar üzerinde radyolojik incelemelerin yapılabileceğini, böylece kurşun ve şarapnel parçalarının yerleri belirlenerek cerrahi müdahalenin kolaylaşacağını ve hastaların acılarının hafifletilebileceğini anlatırlar. Öğrencilerin önerilerini dikkatle değerlendiren Cemil Paşa, okulun hocalarından Dahiliye ve Çocuk Hastalıkları uzmanı Dr. Salih Bey başkanlığında, asistan öğrenciler Esad Feyzi ile Rıfat Osman'ın Yıldız Hastanesi'nde radyoloji uygulamaları yapabilmeleri için Sultan Abdülhamid'in iznini ister. Padişahın onayı üzerine Askeri Okullar Nazırı Zeki Paşa'nın yetkisi altında Dr. Salih Bey ve asistanları ile Yıldız'da çalışmalarına dair irade çıkar⁷. Yıldız Hastanesi'ne taşınan ilk röntgen cihazımız ile Boyabatlı er Mehmed'in el radyografileri çekilir ve *Servet-i Fünun*'da yayınlanır⁸. Derginin editörü Ahmet İhsan (Tokgöz)'ün ülkemizde harp yaralıları üzerinde çekilmiş ilk resim olarak tanımladığı bu radyografi dünya literatüründe de ilklerden biridir⁹. Resimler Cemil Paşa tarafından Padişaha da takdim edilir ve ekip madalya ile ödüllendirilir¹⁰. Cemil Paşa bu vakaları İstanbul'da çıkan *Gazette Médicale d'Orient*'da yayımlar¹¹. Yıldız Seyyar Askeri Hastanesi'ni ziyaret eden Alman Kızılhaç sağlık ekibi bu çalışmaları bizzat gözlemleyerek hayranlıklarını ifade etmişlerdir¹². Radyolog Dr. Nasse, Dr. Kuttner, Dr. Essler ve yardımcı sağlık personelinde oluşan Alman Kızılhaç ekibi, savaş yaralıları üzerinde radyolojik uygulamalar yapmak için Osmanlı Devleti'nden izin alırlar ve Almanya'dan getirdikleri röntgen cihazını monte ederek Yıldız Askeri Hastanesi'nde çalışmaya başlarlar. Bu cihaz, Tıbbiye'den hastaneye getirilen ve Esad Feyzi tarafından oluşturulan aletten sonra ülkemizdeki ikinci röntgen cihazıdır. Dr. Küttner hastanedeki çalışmalarını tıbbi makale halinde 1898 yılında yayınlamıştır¹³.

Bu savaşın ilginç yanı her iki cephede de X ışınları ile teşhis metodunun kullanılmasıdır. “Daily Chronicle” Yunan Yaralılarına Yardım Fonu tarafından desteklenerek İngiltere'den gönderilen sağlık ekibi beraberinde getirdikleri röntgen cihazını Atina yakınlarında hastane

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Y.MTV.155/153 (26 ZA 1314) 28 Nisan 1897.

⁸ Ahmed İhsan, “Atıfet-i Seniyye-i Hazret-i Padişahi ve Tedavi-i Mecruhîn-i Askeriyede Röntgen Şu'ââtı”, *Servet-i Fünun*, No. 326 (29 Mayıs 1313/ 10 Haziran 1897), s. 210-211.

⁹ N.Yıldırım, A.Tunacı, Y.I. Ulman et al, “Origin of Military Radiology: First Use of X-Rays in Ottoman Empire”, European Congress of Radiology (Vienna-Austria, 5-9 March 2004), electronic poster no: C-88.

¹⁰ S. Ünver, Rıfat Osman'a göre bizde radyolojinin başlangıcı”, *Tedavi Kliniği Laboratuvarı*, 1937;7:194.

¹¹ *Compte rendus de la Société Impériale de Médecine, Séance du 4ème Juin 1897*, GMO, 1897; 42(8):120-121.

¹² “Merhum Esad Feyzi Bey, *Nevsal-i Afiyet*, ed. Besim Ömer, üçüncü cild, 1902, s. 721.

¹³ H. Küttner: “Über die Bedeutung der Röntgenstrahlen für die Kriegchirurgie. Nach Erfahrungen im griechisch-türkischen Krieg 1897”, *Beiträge zur Klinischen Chirurgie*, redigiert von P. Bruns, vol. 20/1, Tübingen 1898, verlag der H. Lauppschen Buchhandlung, 31 Janvier 1898, 23 Mai 1898: 167-230.

olarak tahsis edilen bir villaya kurar¹⁴. Ekibin başında bulunan Dr. F. Abbott, cepheden gönderilen Yunanlı yaralıları üzerinde tanı ve tedavi amaçlı radyolojik uygulamalar yapar ve gözlemlerini *Lancet*'te yayınlar¹⁵.

Muallim Dr. Esad Feyzi

1897'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun olan Dr. Esad Feyzi görev yeri olarak kurada Yemen'i çeker. Ancak hocaları Dr. Esad (Işık) Paşa ve İsmail Ali Bey İstanbul'da kalmasını sağlarlar. Askeri Tıbbiye'de fizik asistanlığına (hikmet-i tabi'yye muallim muavinliğine) atanır. Kısa süre sonra Mekteb-i Mülkiye-i Şahane (Sivil Tıbbiye)'de jeoloji ve mineroloji derslerini vermekle de görevlendirilir. Esad Feyzi Bey, X-ışınlarının tıbbi amaçla kullanımı konusunun ders müfredatına sokulmasını bu dönemde sağlamıştır. Ardından cerrahi kliniği şefi Cemil (Topuzlu) Paşa'dan izin alarak burada bir “röntgen ışınları ile muayene” şubesi açılmasını sağlar ve ömrünün sonuna kadar bu bölümde çalışır¹⁶ ve asistan eğitimi verir. Bir yandan da radyolojik çalışmalarını *Röntgen Şuâ'âtı ve Tatbikat-ı Tıbbiye ve Cerrahiyesi* (Röntgen ışınlarının tıbbi ve cerrahi uygulaması) ismiyle kitap halinde toplar. Önsözü yazan Cemil Paşa'nın ifadesine göre, 176 sayfalık bu kitap, röntgen konusunda ülkemizde yazılmış ilk klinik radyoloji eseridir. Ne yazık ki el yazısı halinde kalıp, basılmadığı için uluslararası literatüre geçmemiştir. Esad Feyzi'nin iki yıl boyunca radyolojik uygulama ve denemelerini, bu konudaki gözlem ve düşüncelerini içerir. Yazar, öncelikle elektriğin kullanımı, tüpler, piller, röntgen filminin çekimi ve banyo tekniği hakkında bilgi verir, tıp ve cerrahide radyolojik uygulamalarını anlatır. Verilen bilgiler çeşitli cihaz çizimleri ile açıklanmaktadır. Ek bölümünde yazar tarafından çekilen 12 adet radyografi bulunur. Esad Feyzi, radyografi ve radyoskopi yönteminin 1897 Türk-Yunan harbinde, Osmanlı hekimleri tarafından başarıyla uygulandığını, ancak gözlem ve istatistikler yayın haline getirilmediğinden, bu öncü uygulamanın dünya literatürüne geçemediğine dikkat çeker¹⁷. Ertesi yıl (1899) klinik radyoloji uygulamalarını ve Yıldız Hastanesi'ndeki çalışmalarını kapsayan uzunca bir makaleyi *Nevsal-i Afiyet*'te yayınlar¹⁸. 1902 yılında yüzünde çıkan bir çıbanın erisipelasa

¹⁴ G. Livadas, “The first medical radiographies in Greece”, *Hellenic Radiology*, Athens, 1995; 26:347-348.

¹⁵ Francis C. Abbot, “Surgery in the Greco-Turkish War”, *Lancet*, Jan. 14, 1899:80-81; Jan. 21 1899:152-156.

¹⁶ “Merhum...”, *Nevsal-i Afiyet*, s.721.

¹⁷ N.Yıldırım, “Röntgen Şuâ'âtı ve Tatbikat-ı Tıbbiye ve Cerrahiyesi (Röntgen ışınlarının tıbbi ve cerrahi uygulaması)”, Tarih ve Toplum, sayı 16, Nisan 1985, s.70. Bu el yazması kitap İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı'nda bulunmaktadır.

¹⁸ Esad Feyzi, “Röntgen Şuâ'âtının suret-i istihsali, havassı, mahiyeti, tatbikat-ı tıbbiyesi” (Röntgen ışınlarının elde edilmesi, özellikleri, tıbbi uygulaması), *Nevsal-i Afiyet*, yay. B.Ömer, 1.sene, İstanbul 1315 (1899):223-234.

dönüşmesi ile menenjitten genç yaşta hayatını kaybeder. Tıbbiye Lisesi üçüncü sınıflar için hazırladığı fizik kitabı tamamlanamadan kalmıştır.

Sonuç

Zekası, çalışkanlığı, yaratıcılığı ile hocalarının takdirini, öğrencilerinin de sevgisini kazanmış bu yetenekli genç hekimimiz, kısa ömrüne rağmen bilim ve tıp tarihimizin önemli figürlerinden biri olmuştur. Tıbbiye'de ilk röntgen cihazın kurularak radyografilerin elde edilmesinden, askeri hekimlikte ilk radyografi ve radyoskopi uygulamalarına, ilk klinik radyoloji kitabının hazırlanmasına, radyoloji eğitiminin tıp müfredatına kazandırılmasına, ileride anabilim dalı haline gelecek ilk röntgen laboratuvarının kurularak öncü radyologların yetişmesine kadar unutulmaz hizmetleriyle Dr. Esad Feyzi Bey'i saygıyla anıyoruz.

Resim Kaynakları:

Resim 1: *Nevsal-i Afiyet*, 1320/1902;3:720

Resim 2: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi A.D. Arşivi

Resim 3: *Nevsal-i Afiyet*, 1316/1898;2:101